

У деяких авторів російськомовних публікацій викликають гомеричний сміх власне українські наукові терміни, як-от: впорскник (шприц), гузнівник (проктолог), давець (донор), жовтопропасниця (вірусний гепатит), запійна маячня (біла гарячка), лікознавець (фармаколог), низькоросток (карлик), різальник (хірург), сагайдак (футляр), солодиця (цукровий діабет), схрещенець (гібрид), череняк (зуб мудрості) тощо. На думку критиків, такі терміни є абсолютно зайвими або навіть шкідливими, адже до них давно існують спільні російсько-українські або іншомовні відповідники.

Україна тут не унікальна

У мовознавстві оберігання мови від впливу іншомовних запозичень як реакція на загрозу денаціоналізації, втрати культурної самобутності називається пуризмом. У багатьох європейських культурах процеси очищення мов від чужорідних елементів є вже усталеною традицією, неминучим етапом їх становлення і зміцнення, своєрідною формою боротьби народу за політичну і культурну незалежність.

Саме так кілька сторіч тому виник й утвердився місцевий пуризм у Німеччині, яка перебувала під культурним впливом Франції; в Угорщині, яка була під тиском німецької та французької мовних стихій; в Ісландії, де зусиллями тамтешніх філологів розгорнувся рух за очищення мови від данських і німецьких нашарувань; у Чехії, яка виборювала власну мову, а відтак ідентичність, у потужної імперії Габсбургів; у Польщі, де пуризм також був відповіддю на насильницьке понімечення поляків. У ХХ ст. Туреччина реформувала свою мову шляхом рішучого витіснення арабо-перських термінів й утвердження замість них питомих просторічних слів і діалектизмів. Багату пуристичну практику мають й інші європейські народи (болгари, серби, македонці, хорвати, естонці, італійці, фіни), а також народи Азії – перси, євреї, японці тощо.

У багатьох європейських країнах сьогодні активно працюють громадські об'єднання, які опікуються захистом своїх мов від надмірних запозичень. Позбутися комплексу мовної меншовартості й утвердити культ свого європейським народам завжди допомагала просвітницька діяльність їхніх національних авторитетів. Безперечно, у дилемі «запозичати чи творити власне» вибір залежить не стільки від внутрішньомовних чинників, скільки від ідейних настанов суспільства.

Нам теж був властивий європейський досвід

Українське пуристичне термінотворення бере свій початок від 70-х років ХІХ ст., коли з'явилися лексикографічні праці Михайла Левченка «Опыт русско-украинскаго словаря» та Івана Верхратського «Знадоби до словаря южнорусского».

Але найпродуктивнішим періодом творення термінів на живомовній основі були 20-ті роки минулого сторіччя. У цей час видано кілька словників медичних термінів, які містили такі питомі найменування, як б'ючка (артерія), гнояк (абсцес), комірка серця (шлуночок серця), ломець (ревматизм), навіювання (гіпноз), ядуха (сильна задишка) і под.

Усі (!) вчені тоді погоджувалися з тим, що в термінотворенні слід використовувати внутрішні мовні ресурси, і вони довели, що українська мова має весь арсенал для творення наукових термінів у дусі народної мови. І цим підтвердили висновок французького лінгвіста Альбера Доза про те, що немає переваг одних мов над іншими, що жодна мова сама по собі не є більш придатна до життя, ніж сусідні з нею.

Радянський лінгвоцид знекровив українську мову

Але 1933 року радянська влада поклала край як українізації взагалі, так й українському пуристичному термінотворенню зокрема. Українських філологів, які були причетні до цього процесу, було репресовано, їхні праці затавровано як «шкідницькі» та «буржуазно-націоналістичні», термінологічні словники вивезено з України і знищено.

Критик українських пуристів Степан Василевський писав: «Ми маємо справу з ворогом озброєним, який перегорнув не одну тисячу сторінок етнографічних пам'яток і взагалі різних літературних джерел. За «чистою наукою» Тимченка, Кримського, Курило та інших ховалися фашистські інтервенціоністські плани... Ми, озброєні наукою Маркса-Леніна-Сталіна, остаточно доб'ємо ворога і побудуємо більшовицьке українське мовознавство, гідне доби соціалізму».

1936 року з'явився очищений від «націоналістичних» елементів Словник медичної термінології, укладений «бригадою наукових працівників», який задемонстрував цілковите знекровлення національної медичної лексики. Відтоді й аж до початку 90-х років ХХ сторіччя наукові терміни в українській мові творилися вже або шляхом калькування чи прямого запозичення з російської мови, або перенесенням інтернаціоналізмів із тієї ж російської – лишень було б менше розбіжностей між двома «братніми» мовами.

Сам перелік українських термінологічних словників, знищених комуно-більшовицькою владою 1933 року, вражає. Їх дефіцит ми відчуваємо й зараз, змушені використовувати іншомовні запозичення. Саме внаслідок цього дефіциту нащадки тих, хто причетний до знищення тих словників, глузують зараз: «А как па-укр?інські будет «гінеколог» – «піхвознавець», что лі?»

Українська термінологія сьогодні

Щоб визначити стан, у якому перебуває наукова термінологія на 21-му році нашої незалежності, достатньо взяти до рук, наприклад, чинні російсько-українські словники медичної термінології і подивитися, як вони перекладають українською лексему туберкульоз. Ігноруючи традиційний народнорозмовний його синонім сухоти, укладачі цих

словників, як правило, подають лише його російсько-латинський варіант – туберкульоз.

А ще варто проаналізувати виступи представників української «еліти», які мали б пропонувати суспільству взірці мовлення, у т.ч. й наукового. Так, один із народних обранців з трибуни Верховної Ради промовляє: «Консенсус іде в тому сенсі, що секвестр і кадастр треба пролонгувати». Усі терміни в цій цитаті є запозиченими, і є великий сумнів у тому, що хтось, окрім самого депутата, зрозумів зміст сказаного.

То чому ж у сучасній Україні, нібито позбавленій колоніальних пут, майже відсутня європейська за своєю суттю практика оригінального термінотворення на національній основі, а окремі пуристичні спроби викликають категоричне заперечення з боку їх противників? Чому досвідчені фахівці самоусунулися від «опитомнення» термінології, а передові кола української інтелігенції виявляють байдужість до цих процесів?

Мовний постколоніалізм

Відповідь на ці запитання одна: Україна досі залишається постколоніальною країною. Головною ознакою її постколоніалізму є те, що багато українців ще не позбулися малоросійської або радянської ідентичності – далася взнаки кількасотрічна асиміляція тубільного населення в панівну, нібито престижнішу, російську мову і культуру. І, ніде правди діти, ця асиміляція триває і в наші дні.

Сьогодні в Україні працюють два основні проекти: перший базується на європейській орієнтації, другий спрямований на євразійську міфічну спільноту, т.зв. «руській мір» – утопійний, ретроградний, але такий, що має велику підтримку серед значної частини населення України. Який із цих проектів переможе, покаже час. Якщо перший, то українська термінологія, ширше – українська мова – не потоне в океані глобалізації; вона позбудеться російського посередництва й відходитиме від англоцентризму, а отже, збережеться як мова сильна й самобутня.

Але чи варто мовчки вичікувати, який із цих двох проектів переможе? Безперечно, слабша мова не має права на лексичне змішування, бо це може стати початком її кінця; без пуризму вона приречена на поступове витіснення й у кінцевому підсумку – на повне вимирання.

Тут потрібна воля як держави, так і філологічної громади до праці на ниві збереження української мови як головного атрибуту Української держави. Без такої волі наше мовознавство й надалі залишатиметься озброєним «наукою Маркса-Леніна-Сталіна» й перебуватиме в колоніальному стані.

Ірина Магрицька – кандидат філологічних наук, доцент Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, журналіст, громадський діяч

[Радіо Свобода](#)